

**TALABA YOSHLARDA KASBIY MOSLASHUV HAMDA
RAQOBATBARDOSHLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-
PSIXOLOGIK MEKANIZMLARI.**

Toshtemirova N

Mustaqil tadqiqotchi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21397200>

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy mehnat bozori sharoitida oliy ta'lim muassasalari talabalarining kasbiy moslashuvi va raqobatbardoshlik sifatlarini shakllantirishning dolzarb muammolari tadqiq etilgan. Tadqiqot doirasida talabalarning ichki motivatsiyasi, refleksiv ko'nikmalari va kasbiy identifikatsiyasini rivojlantiruvchi pedagogik-psixologik mexanizmlar majmui ishlab chiqildi va tajriba-sinovdan o'tkazildi. Empirik tadqiqot natijalari tavsiya etilgan tizimli yondashuv talabalarning kasbiy moslashuvchanlik darajasini va bozor sharoitlariga bardoshlilikini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: kasbiy moslashuv, raqobatbardoshlik, pedagogik-psixologik mexanizmlar, motivatsiya, refleksiya, oliy ta'lim, talaba yoshlar

**ПЕДАГОГИЧЕСКИ-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ И КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ
КАЧЕСТВ У СТУДЕНТОВ.**

Тоштемирова. Н

Независимый исследователь.

Аннотация: В данной статье рассматриваются актуальные проблемы профессиональной адаптации и формирования конкурентоспособных качеств студентов высших учебных заведений в условиях современного рынка труда. В рамках исследования разработан и апробирован комплекс педагогико-психологических механизмов развития внутренней мотивации, навыков рефлексии и профессиональной идентичности студентов. Результаты эмпирического исследования показали, что рекомендуемый системный подход значительно повышает уровень профессиональной адаптивности студентов и их толерантность к рыночным условиям.

Ключевые слова: профессиональная адаптация, конкурентоспособность, педагогико-психологические механизмы, мотивация, рефлексия, высшее образование, студенты.

**PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF DEVELOPING
PROFESSIONAL ADAPTATION AND COMPETITIVE QUALITIES IN STUDENTS**

Toshtemirova. N

Independent researcher

Annotation: This article examines the current problems of professional adaptation and formation of competitive qualities of students of higher educational institutions in the conditions of the modern labor market. As part of the research, a set of pedagogical-psychological mechanisms for developing students' internal motivation, reflective skills and professional identification was developed and pilot-tested. The results of the empirical study showed that the

recommended systematic approach significantly increases the level of professional adaptability of students and their tolerance to market conditions.

Keywords: professional adaptation, competitiveness, pedagogical-psychological mechanisms, motivation, reflection, higher education, students.

Globalashuv va raqamli iqtisodiyot asrida mehnat bozorining oliy ma'lumotli kadrlarga qo'yadigan talablari tubdan o'zgardi. Bugungi kunda faqat nazariy bilimlarga ega bo'lish mutaxassisning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun yetarli emas. Oliy ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri — nafaqat bilimli, balki o'zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga tez moslasha oladigan va yuqori raqobatbardoshlik sifatlariga ega bo'lgan kadrlarni tayyorlashdir [5]. Kasbiy moslashuv (adaptatsiya) — bu bo'lajak mutaxassisning yangi kasbiy muhit talablarini, mehnat sharoitlari va ijtimoiy rol tizimini faol o'zlashtirish jarayonidir. Talabalik davrida bu jarayon nazariy bilimlarni amaliyot bilan integratsiya qilish va kasbiy "Men-konsepsiyasi"ni shakllantirish orqali kechadi [1]. Kasbiy raqobatbardosh ta'lim oluvchi — mehnat bozorida o'z bilim va ko'nikmalarini samarali namoyish eta oladigan, sifatli mehnat mahsulotini taklif qiluvchi va doimiy ravishda o'z-o'zini rivojlantirishga intiluvchi shaxsdir [5].

Ushbu ikki tushuncha o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, talabalarda ularni uyg'unlikda rivojlantirish uchun maxsus pedagogik-psixologik mexanizmlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish zarur. Biroq, amaldagi ta'lim jarayonida nazariy tayyorgarlik va real amaliy muhit o'rtasida uzilishlar mavjudligi ushbu jarayonga tizimli yondashishni talab etadi [3].

Talaba yoshlarning kasbiy shakllanishi, moslashuvi va shaxsiy sifatlarini rivojlantirish muammolari mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan.

O'zbekistonlik psixolog olimlardan G.B. Shoumarov o'z tadqiqotlarida shaxslararo munosabatlar, oilaviy muhit va ijtimoiy moslashuv muammolarini tizimli o'rgangan bo'lsa, V.M. Karimova shaxsning ijtimoiylashuvi va jamoadagi moslashuv jarayonlarining ijtimoiy-psixologik determinantlarini asoslab bergan [1]. Shaxsning og'ir va inqirozli sharoitlarga moslashishi hamda xulq-atvor omillari B. Umarov tomonidan deviantlik va yuridik psixologiya kontekstida tahlil qilingan [2].

Xorijiy manbalarda kasbiy kompetentlik tushunchasi va uning tarkibiy qismlari R. Boyatsis, D. Golman va D. Kolb kabi olimlar tomonidan nazariy jihatdan tadqiq qilingan. Jumladan, D. Kolbning "tajriba orqali o'qitish" modeli talabalarning kasbiy amaliyotga moslashishida muhim ahamiyat kasb etadi [5]. Zamonaviy tadqiqotchilardan A.M. Qambarov talabalarning kasbiy faoliyatini rivojlantirishda motivatsion va qadriyatli tizimlarning o'rnini alohida ko'rsatib o'tgan [3]. B.M. Dedakuziyeva esa talabalik davridagi dezadaptivlik holatlarini kamaytirish va refleksivlikni oshirish orqali psixogenik moslashuvga erishish mumkinligini isbotlagan [4]. Shunday bo'lsa-da, talabalarda kasbiy moslashuv va raqobatbardoshlik sifatlarini yagona majmua (mexanizm) sifatida rivojlantirishning innovatsion pedagogik texnologiyalari yetarlicha ochib berilmagan [3;5].

Talabalarda kasbiy moslashuv va raqobatbardoshlik sifatlarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik mexanizmini ishlab chiqish va uning samaradorligini baholash.

Tadqiqot ishi 2025–2026-yillar davomida oliy ta'lim muassasalarining 1–4-kurs talabalari o'rtasida olib borildi. Tajribada jami 120 nafar talaba ishtirok etdi. Ular ikki guruhga ajratildi:

1. **Nazorat guruhi (NG, n=60):** Ta'lim an'anaviy o'quv dasturi asosida davom ettirildi.

2. **Tajriba guruhi (TG, n=60):** O'quv jarayoniga biz tomonidan taklif etilgan pedagogik-psixologik mexanizmlar modeli integratsiya qilindi.

Motivatsion-qadriyatli blok: Mutaxassislikka yo'naltirilgan motivatsion treninglar, muvaffaqiyatli kasb egalari bilan mahorat darslari (ichki motivatsiyani uyg'otish).

Kognitiv-faoliyatli blok: Keys-stadi (Case-study), loyihaviy ta'lim (Project-based Learning) va simulyatsion kasbiy o'yinlar (real bozor muhitini modellashtirish).

Refleksiv-baholash bloki: Talabalarining o'z kuchli va kuchsiz tomonlarini mustaqil baholashi (Self-assessment), refleksiv kundaliklar yuritish.

Tajriba-sinov ishlari yakunida olingan empirik ma'lumotlar nazorat va tajriba guruhlarida sezilarli farqlar mavjudligini ko'rsatdi. Ishlab chiqilgan model asosida ta'lim olgan TG talabalarida ko'rsatkichlar ijobiy tomonga o'zgardi. Kasbiy moslashuv va raqobatbardoshlik darajalarining tajribadan oldingi va keyingi holati quyidagi 1-jadvalda aks ettirilgan.

1-jadval

Talabalarda kasbiy moslashuv va raqobatbardoshlik ko'rsatkichlarining dinamikasi (foizda)

Ko'rsatkichlar va darajalar	Nazorat guruhi (tajribadan oldin)	Nazorat guruhi (tajribadan keyin)	Tajriba guruhi (tajribadan oldin)	Tajriba guruhi (tajribadan keyin)
Kasbiy moslashuv				
Yuqori daraja	15.0%	18.3%	16.6%	45.0%
O'rta daraja	55.0%	56.7%	53.4%	46.7%
Past daraja	30.0%	25.0%	30.0%	8.3%
Raqobatbardoshlik				
Yuqori daraja	11.7%	15.0%	13.3%	41.7%
O'rta daraja	58.3%	60.0%	56.7%	50.0%
Past daraja	30.0%	25.0%	30.0%	8.3%

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, tajriba guruhida kasbiy moslashuvning yuqori darajasi 16.6% dan 45.0% gacha oshgan (o'sish 28.4%). Past daraja esa 30.0% dan 8.3% gacha kamaygan. Nazorat guruhida esa sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatilmadi.

Raqobatbardoshlik sifatleri bo'yicha ham tajriba guruhi talabalarining yuqori darajasi 41.7% ni tashkil etib, an'anaviy guruhga nisbatan ancha yuqori ko'rsatkichni namoyish etdi. Matematik statistika natijalarining ishonchlilik darajasi yuqori ekanligini tasdiqladi ($p < 0.05$).

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, talabalarda kasbiy moslashuv va raqobatbardoshlik stixiyali (o'z-o'zidan) shakllanadigan jarayon emas. U maxsus tashkil etilgan pedagogik muhitni talab qiladi.

Biz taklif etgan mexanizmlar blokining samaradorligi quyidagi omillar bilan izohlanadi:

1. **Keys-texnologiyalar va simulyatsiyalar** talabani real ishchi muhitiga olib kiradi. Natijada talaba oliy ta'limni bitirgach duch kelishi mumkin bo'lgan "kasbiy shok" holatini yengilroq o'tkazadi.

2. **Ichki motivatsiyaning faollashuvi** talabani faqat baho olish uchun emas, balki mehnat bozorida o'z o'rnini topish uchun o'qishga undaydi.

3. **Refleksiv ko'nikmalar** esa talabaga o'z xatolari ustida ishlash, stressga bardoshlilik va o'z-o'zini boshqarish imkonini beradi.

Ushbu natijalar B.M. Dedakuziyeva va A.M. Qambarovlarning talabalik davrida individual-psixologik xususiyatlarni hisobga olish zarurligi haqidagi xulosalarini to'ldiradi va boyitadi. Bizning yondashuvimiz ta'lim sifatini amaliyot bilan bevosita bog'lash imkonini berishi bilan ajralib turadi.

Olib borilgan nazariy va empirik tadqiqotlar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Talaba yoshlarda kasbiy moslashuvchanlik va raqobatbardoshlikni oshirish zamonaviy oliy ta'limning strategik maqsadi hisoblanadi.

2. Kasbiy moslashuvning muvaffaqiyati bevosita talabaning motivatsion, kognitiv va refleksiv sohalarining rivojlanganligiga bog'liq.

3. Ishlab chiqilgan pedagogik-psixologik mexanizmlar modeli (trentinglar, simulyatsiyalar, loyihali ta'lim) talabalarining yuqori kasbiy moslashuvini ta'minlashda va raqobatbardosh mutaxassis bo'lib yetishishida yuqori samara beradi.

Oliy ta'lim muassasalari o'quv rejalariga talabalarining kasbiy kreativligi va moslashuvchanligini oshiruvchi "Kasbiy barqarorlik va refleksiya" nomli maxsus amaliy trening kurslarini kiritish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar

1. **Shoumarov. G'.B.** Oila institutini mustahkamlashning ijtimoiy-psixologik muammolari// Toshkent: «Profi University», 2023- 144-152.
2. **Umarov. B.M.** Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari. / Diss. dok. ped. nauk. – Toshkent: TDPU, 2007. – 45-62-b.
3. **Barotov Sh.R.** O'zbekiston sharoitida psixologik xizmat asoslari. – Toshkent: Fan, 2014. – 112-135-b.
4. **Ulug'ova Sh.M.** Kasbiy faoliyatga moslashuv mexanizmlari. // Psixologiya ilmiy jurnali. – Buxoro, 2021, №2. – 78-84-b.
5. **Abdumajidova D.R.** Oliy ta'lim muassasalari talabalarida kasbiy raqobatbardoshlikni shakllantirishning pedagogik tizimi. // Inovatsion pedagogika jurnali. – Toshkent, 2020, №4. – 15-22-b.
6. **Berdimuratov M.E.** Mehnat bozori sharoitida yoshlarning kasbiy raqobatbardoshligi muammolari. // Jamiyat va boshqaruv. – Toshkent, 2020, №1– 54-60-b.
7. **Савицкас, М. Л.** Адаптивность к карьере: интегративный конструкт для теории жизненного цикла и жизненного пространства. // Журнал профессионального поведения. - 2012, т. 80, № 1. - с. 13-19.
8. **Журавлева Н.А., Ушаков Д.В.** Психологические особенности конкурентоспособности студентов университетов. // Европейские труды социальных и поведенческих наук. - 2018, т. 54. - с. 1723-1731.
9. **Митина Л.М.** Психологическое развитие и профессиональное развитие. - Москва: МПСИ, 2007. - стр. 88-105.
10. **Маркова А.К.** Психология — это профессионализм. - Москва: Знание, 1996. - стр. 142-160.